

TOYS FOR BOYS

Jugoslavija je bila neka vrsta mitološke zvijeri, nešto poput gigantske boe, što li, koju su dječaci ubili, zatukli štapovima, razvukli po prašini, isjekli njezinu kožu u trofejne komadiće. Trofejima se kite, i hvale se: tko joj je prvi zarinuo nož u meso, i tko ju je najefikasnije zatukao. Jugoslavija – ta strašna mitološka zvijer – izbacila je na samrtnoj postelji iz svoga tijela jedno jaje (Sloveniju), a odmah zatim, gle, i drugo jaje (Hrvatsku), pa treće jaje, iz koje se kažu rodilo troglavo dijete (Bosnu), pa četvrto jaje (Makedoniju), pa peto jaje (“Krnju Jugoslaviju”). “Krnja Jugoslavija” raspolutila se na dvije države, na Srbiju i Crnu Goru. I taman kada su se dječaci malo primirili, odložili koplja, kada su stišali svoje ratničke urlike, trbuh već odavno mrtve zvijeri ponovo se napuhnio i – blup! – iz Srbije izleglo se novo jaje – Kosovo! Sada svi s udivljenjem promatraju truplo i pitaju se ima li još, i neće li se iz trupla izleći još kakvo jaje. Republika Srpska? Vojvodina? Sandžak? I neće li se troglavo dijete, Bosna, raspolutiti na tri dijela, na tri nove državice?

Male države su igračke za male dječake. Velike države su igračke za nešto veće dječake. *Boys love toys*. Dječaci izvuku iz škrinja, ormara, podruma i tavana medalje svojih očeva, djedova i pradjedova, stave na glavu neke kape, nalijepe na lica neke strašne brade, zakolutaju očima, namažu se ratničkim bojama, uzmu u ruke toljage, lukove i strijele, koplja, noževe i nožiče i krenu urlati. Tako plaše neprijatelja. Njihovi neprijatelji su isti takvi dječaci, i što su si međusobno sličniji, to se više mrze. Mrznja i rat su neka vrsta plemenske inicijacije. Dječaci usput zatuku i svoje roditelje, ali i to spada u inicijaciju. Dječaci se potuku među sobom, oni jači zarobe one slabije, pa ih malo muče, ponekog objese, po-

LA VIDA ES SUENO

DUBRAVKA UGREŠIĆ

62 nekog ubiju, ponekog razmjene s neprijateljima, evo, vašeg za jednog našeg. A onda se dječaci rastrče po svijetu tražeći za svoja herojstva priznanje. Priznanje mogu dobiti samo od odraslijih dječaka. A kada im odrasliji dječaci uruče priznanje, ovi, tek izašli iz rata, krenu u posao izgradnje svoje države. Izaberu svoga predsjednika, svoga premijera, imenuju svoje ministre, svoje policajce, svoje diplomate, svoje predstavnike. Kako se gradi država uče od drugih, svoga iskustva nemaju. Imitiraju odraslije dječake, način na koji odrasliji dječaci govore, što govore, kako se odijevaju, i slične korisne stvari. Dječaci traže saveznike, hrle u veće i jače dječачke saveze, da im neprijatelji, ti što žive iza granice, ne bi mogli naškoditi. Ako im neprijatelj nagazi malo na granicu, odmah udare u veliku dreku, poredaju se i jedni i drugi uz granicu, zaprijetu svojim toljagama, nožićima, strelicama, izvuku one prašnjave brade i kape, kolutaju očima i viču, sve dok im stariji dječaci ne priprijetu prstom. Dječaci izabiru među sobom “svećenike”, sagrađe im kolibe, na vrh kolibe postave neki znak, križ ili nešto slično, različito od znaka dječaka koji žive iza granice. Dječaci iskroje svoje zastave, najčešće s likovima orlova ili lavova, silnih zvijeri, u nadi da će orlovski ili lavlji duh prijeći na njih i zaštititi njihovu malu državu od neprijatelja. Dječaci iskroje svoje odore, izmisle svoje rituale i sagrađe spomenike svojim herojima. Dječaci zatim proslavljaju svoje pobjede nad neprijateljem, udjeljuju si ordenje za zasluge, i grade sebi kolibe na boljim mjestima svoga malog teritorija. Državice u toj fazi više slične na izviđačke kampove nego na improvizirane plemenske naseobine.

Djevojčice ne pripuštaju, države su igračke za dječake. Dječaci ionako ne znaju što bi s djevojčicama, malo ih se pribojavaju, pa ih zato proglašavaju glupima i ružnima. Ponekad ih zlostavljaju ili ih preprodaju drugim dječacima koji žive u drugim državama, za kakvu korisnu tricicu. Djevojčice obično stoje po strani zabačene svojim lutkama. Čekaju da dječaci odrastu i maštaju o tome kako će s dječacima jednoga dana izroditi djecu.

Da, države su igračke za dječake, *toys for boys*. Najveća ironija – iako dječaci ne razumiju riječ “ironija” – leži u tome da u njihovim državicama ništa nije ni njihovo niti nezavisno. Dječaci pojma nemaju da iza svega stoji nevidljivi gospodar, taj koji im je tutnuo igračke u ruke. Imena tih nevidljivih gospodara su različita, već prema tome, *korporativni kapitalizam, ujedinjena mafija*, u svakom slučaju – NOVAC.

Sve to tako izgleda iz sigurne ptičje perspektive, dakako. U prizemljenom životu stvari su uvećane, i naši dječaci su odrasli, veliki ljudi. Na njima se drži ovaj svijet i nije naše da ih izvrgavamo poruzi. Mi smo žrtve njihovih igara. U raspadu Jugoslavije mnogo je ljudi pobijeno, mnogo je toga srušeno i spaljeno, mnogo je ljudi raseljeno, mnogo života uništeno, sve se okrenulo naglavce. Jedina je utjeha,

kažu ljudi, da su to ljudi tako htjeli, ili nisu baš tako htjeli, ali stvari su izmakle kontroli, i, eto, možda se malo previše krvi protilo za obranu ognjišta, doma, kolijevki, nacionalnog identiteta, i tisućljetnih državotvornih snova.

Najnovije jaje, Kosovo, posljednja je karika u raspadu Jugoslavije i stvarni kraj rata, kažu ljudi, iako za to nemaju dokaza. Euforija oko rađanja nove nezavisne državnice u Evropi samo potvrđuje da dječaci ništa osim države zasnovane na etničkim principima (uz obavezno poštovanje prava manjina, dakako) nisu u stanju izmisliti. Isti nedostatak imaginacije potvrđuje Srbija, koja tvrdi da nikada neće odustati od Kosova, od svoje kolijevke. Dječaci skaču, ruše, protestiraju, mrze, razbijaju stakla na izlozima albanskih slastičarnica u Srbiji, američkih McDonaldsa (jer Amerikanci su priznali Kosovo), ambasada zemalja koje su priznale i koje će još priznati Kosovo. Ni godinama ponižavani kosovski Albanci nisu bili u stanju da izmisle ništa pametnije od one stare “svoji ljudi na svome teritoriju”, od nezavisne države temeljene na etničkom principu. Rađanje države bilo je popraćeno romantičnim vijorenjem novodizajniranih kosovskih zastava, albanskih zastava, američkih zastava (jer Amerikanci su priznali Kosovo) i puštanjem žutih balona u zrak. Žuti baloni – žute zvijezde, poljubac upućen Evropskoj uniji. Istu nemaštovitost pokazuju odrasliji dječaci, ti iz (raz)jedinjene Evrope, i ti iz Amerike i Rusije, koji su odmah požurili da pruže svoje zaštitničke šape, svaki na svoju sferu interesa. Svi dječaci vole i respektiraju države, države su definitivno *toys for boys*.

63

Od bivše Jugoslavije ostalo je malo što. Iako rijetko, još uvijek se ponegdje može, na primjer, vidjeti prvi automobil jugoslavenske proizvodnje, Zastava 750, popularni *fićo*. Na *You Tube* vrte se amaterski video zapisi: u jednome neki golemi dječak, seljak, u svome dvorištu batinom razbija svoju staru igračku – *fiću*. Tako, valjda, simbolički pokapa mrsku Jugoslaviju. Nedavno je grupa lokalnih entuzijasta u nekom hrvatskom mjestu oživjela starog *fiću*, ofarbala ga u plavo bijelu boju i na vratima ispisala “milicija”. Automobil je zaplijenila hrvatska policija s obrazloženjem da uskrsavanje starog milicijskog *fiće* “vrijeđa uspomenu” na bivšu Jugoslaviju! Iako je proteklo gotovo dva desetljeća od smrti Jugoslavije, dječaci se još uvijek boje duhova bivše države, čak i kada se oni pojavljuju u simboličnoj igrački kakva je stari *fićo*. Ostaje pitanje: zašto? Je li to zato što je bivša zajednička država bila građena na solidnijim, pravednijim i modernijim temeljima od današnjih? Ili je to zato što je bivša država bila “zona sumraka” iz koje su svi jedva čekali da izađu na slobodu i oslobode se mučnog suživota s drugima? Je li gospodarenje bilo bolje ili lošije od današnjega? Je li bivša država bila strahovlada u kojoj su građani izdicali pod teškom čizmom komunizma? Da li se ljudi danas boje više ili manje? I čega se boje? Pitanja ima mnogo. Nema ničeg lošeg u tome da se postavljaju pitanja,

slična će nam, uostalom, uskoro početi postavljati naši unuci. Zanimljivo je jedino da ih nitko ne postavlja. Umjesto da postavljaju pitanja dječaci mašu svojim zastavama i spaljuju tuđe, razbijaju stakla na prozorima, urlaju, zveckaju noževima, jadikuju, tužakaju se, zovu upomoć, prijete – sugerirajući svojim ponašanjem da su države zapravo rezultat slučaja ili pukog biološkog ciklusa: dok jedne, eto, umiru, druge se, eto, rađaju.

Zanimljivo je i to da samo dvije stvari u današnjem svijetu izazivaju histerične reakcije kod ljudi: jedna je Bog, druga Država. Snažne i nekontrolirane erupcije emocija kada su u pitanju Bog i Država samo indiciraju da su obje institucije zapravo ispražnjene od svoga značenja. Za smrt Boga prišapnuo nam je nešto prije stotinjak godina Friedrich Nietzsche. Za Državu nismo znali.

LA VIDA ES SUENO

64 Virtualna realnost započela je, kažu, u trećem stoljeću BC, s kineskim filozofom Chuang Tzuom koji se, sanjajući leptira, zapitao je li on to doista sanjao leptira, nije li, naime, leptir sanjao njega. Metafora – koju su neobično voljeli renesansni pjesnici i dramatičari (poput Calderóna de la Barce i Shakespearea), po kojoj je život tek san (i rijetko obratno!) – oživjela je u našem vremenu s tehnologijom, filmom, televizijom, masovnim medijima, kompjuterima, internetom... U smjeru metafore *la vida es sueno* razvijaju se prateće teorije virtualne realnosti i simulakruma (Baudrillard), znanstvena fantastika (Philip K. Dick; *Matrix*), ozbiljna znanost (koja se igra s tezom da je svemir gigantski kompjuter, a mi, ljudi, tek djelići softwera), medicinska tehnologija, kompjuterske igre... Naša realnost, zajedno s našom ozračenom svijješću, postaje sve *fluidnijom* (Baumann). Na raspolaganju više nemamo samo jedan život, već brojne paralelne živote. Postali smo kao mačke, s devet života, ili nam se, barem, tako čini. Naša virtualna samoreprezentacija, naši *avatari*, žive u tim paralelnim životima umjesto nas, sklapaju prijateljstva u *cyberspaceu* (prema istraživanjima oko 40 odsto korisnika tvrde da im *online* prijateljstva znače isto toliko koliko i realna), vode ljubav, kupuju virtualne nekretnine, zarađuju novac, putuju. Cyberpsiholozi tvrde, na primjer, da su kompjuterske igre neobično efikasne u rješavanju posttraumatskih problema, pa mnogi američki vojnici, povratnici iz Iraka, koriste programe u kojima njihovi *avatari* lutaju Bagdadom kao ukleti, oslobađajući svoje gospodare trauma. Jedna je petnaestogodišnja djevojčica kreirala svoga *avatara* kao cyber-prostitutku i pritom se, kaže, nije osjećala nimalo loše. Za novac se, uostalom, nije prodavala ona, nego njezin – *avatar*.

Svakim danom sve više visimo u virtualnoj zbilji, svakim danom sve više o njoj ovisimo. Djeca ovisna o internetu često nisu u stanju razlikovati virtualnu od, hm, *realne* realnosti(!). Japanci tvrde da sve više japanske djece pokazuje simptome autizma.

Naš doživljaj stvarnosti definitivno se promijenio, a zajedno s njim i naš doživljaj vremena. Proustova *madeleine*, koja nas je očaravala u ono davno pre-kompjutersko vrijeme i ucjepljivala u nama osjećaj za granice između onoga što je bilo i onoga što jest; Stanislaw Lem, Tarkovsky, Hollywood i uzbudljivi naučnofantastični filmovi, koji su imaginirali našu budućnost – sve je to izgubilo snagu. Nostalgija za prošlošću, i ona je nekamo iščezla. Jer dovoljno je otvoriti internet i sve za što smo mislili da više nećemo moći naći, filmovi za koje smo mislili da ih više nećemo vidjeti, pjesme za koje smo mislili da ih više nećemo čuti – sve je, gle, tu, i sve postaje dostupnim prostim klikom na naredbu *download*.

Nedavno sam, eto, skinula s interneta Andersenovu bajku *Snežna kraljica*, stari ruski film, koji sam gledala u djetinjstvu. Moje uzbuđenje splasnulo je kada sam otkrila da je film sinkroniziran na engleski jezik, ali sam odmah pomireno pomislila da je i to bolje nego da je sinkroniziran na indonezijski, na primjer, kao moj drugi omiljeni film, američki, *Čarobnjak iz Oza*. I njega sam skinula s interneta.

Prošlost, sadašnjost i budućnost, naše temeljne koordinate u vremenu, promijenile su se. Sve se stopilo u nerazmrsivu mrežu koju doživljavamo kao vječnu sadašnjost. Internet je definitivno promijenio naš osjećaj za vrijeme. Postavlja se pitanje što se događa sa samom stvarnošću, nije li se i ona sama, a ne samo naš doživljaj, virtualizirala?

65

A evo zašto postavljam ta pitanja, evo, uostalom, kojim se redom sve nedavno izdogađalo.... Najprije sam skinula s interneta film Richarda Sheperda *The Hunting Party*. Film se još nije pojavio u kinima, zahvaljujući internetu preduhitrila sam “budućnost”. U filmu ostarjeli Richard Gere lovi po Republici Srpskoj tipa koji se zove Bogdanovich, a koji je, znamo, zapravo Karadžić. U filmu Karadžić ima nadimak “Lisac” (*Fox is their God. People protect their God*, objašnjava Gere truseći bosansku šljivovicu). U filmu Gere uspjeva uloviti tog Bogdanovicha, zapravo Karadžića, i ostaviti ga mještanima nekog muslimanskog sela da mu oni sude. Gledajući film ostala sam osupnuta činjenicom da je film strašno loš, a odmah i mišlju da ni stvarnost, zapravo, nije nimalo bolja, a odmah i mišlju da je Karadžić, zapravo, još uvijek na slobodi, a proteklo je... Koliko je već proteklo godina?!

A onda, netko mi je mejlom poslao video snimku beogradske tv-emisije u kojoj se kao gost pojavljuje Vojislav Šešelj. Šešelj prijeti da će stvoriti Veliku Srbiju, malu Sloveniju i još manju Hrvatsku, i izgovara svoju znamenitu repliku: *Sa-*

da koljemo kašikama za cipele, i to zardalim, pa se ne može ustanoviti je li žrtva podlegla od posljedica klanja ili tetanusa. Publika u studiju umire od smijeha. Šešelj vadi iz džepa revolver koji, kaže, posvuda nosi, jer mu lepo stoji. Publika se valja od smijeha. Zamjećujem da su svi nekako smiješno obučeni, a onda otkrivam da je emisija snimljena prije sedamnaestak godina. Gle, prošlo je sedamnaest godina!? Vojislav Šešelj, ratni zločinac, danas je u Haagu, sudi mu se na Haškome tribunalu, a emisija s njegovim davnim intervjuom veselo cirkulira *YouTubeom!*

Odmah zatim, listajući novine na internetu, saznajem da je na nedavnim predsjedničkim izborima zamalo pobijedio Tomislav Nikolić, Šešeljev *avatar*. A odmah zatim, nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, internet preplavljuju video kadrovi srpskih demonstracija protiv priznanja Kosova. Gle, među govornicima na beogradskim demonstracijama prepoznajem Emira Kusturicu, filmskog režisera! Njegov govor oštrije je od Miloševićevog, onog iz 1987, kada se u Beogradu okupilo milijun ljudi! Kusturica prijeti i strašnim glasom pita *gdje su se sakrili domaći miševi*, urla u mikrofon nešto o *nebeskom narodu* i o tome da je *Ivo Andrić Srbin*, kao što je i *Miloš Crnjanski čovek koji nosi srpsko ime, i pravoslavne je vere...* Rulja kliče *Emire, Srbije...* Tu osupnuta zastajem. Rulja su, uglavnom, klinци, djeca koja su se rodila prije dvadeset godina, kada je Milošević održao svoj prvi ratnohuškački govor. I zar je moguće da je odonda prošlo dvadeset godina?! I kako je to moguće kada su kadrovi isti i riječi su iste, samo su se govornici promijenili?!

A onda se pitam što se to dogodilo sa mnom? Zar je moguće da već dvadeset godina gledam iste kadrove? Hej, dvadeset godina!? Zašto se već jednom ne otkinem od svega toga? Ne živim li, zaboga, u drugoj zemlji, i ne brinem li svoje brige? I nije li problem u meni, a ne u stvarnosti? I jesam li ja izsanjala balkansku stvarnost ili je balkanska stvarnost izsanjala mene? Odakle taj košmaran osjećaj uklete sadašnjosti, a vrijeme pouzdano prolazi, eto, prošlo je već toliko godina... Hoću da mi se vrati ona realnost u kojoj postoje granice, u kojoj je prošlost prošlost, sadašnjost sadašnjost, a budućnost budućnost. Hoću da mi se vrati moja *Snježna kraljica* na ruskome i moj *Čarobnjak iz Oza* na engleskome!

A možda bi bilo najbolje da se skinem s interneta! Eto, nedavno sam na internetu odgledala stari film Laurence Oliviera *The Prince and the Showgirl*. Laurence Olivier glumi regenta izmišljene balkanske državice Karpatije, kojega zovu "balkanskim liscem" (Gle, baš kao i Bogdanovicha/Karadžića u filmu *The Hunting Party!*). Elsie Marina, mala američka plesačica koju glumi Marilyn Monroe, zburnjena nerazumljivim političkim trzavicama u izmišljenoj balkanskoj državici Karpatiji, kaže: *Who cares for your Balkan revolution, you have them all the time anyway!* Kako sad da to shvatim? Kao loš *image* Balkana koji je desetljećima (u romanima, puto-

pisima, knjigama, filmovima, televizijskim serijama i drugim medijima) perpetuirala nadmena zapadnoevropska i američka imaginacija ili kao balkansku stvarnost koja se trudi da se prilagodi perpetuiranju svoga lošeg imagea u nadmenoj zapadnoevropskoj i američkoj imaginaciji? I tko mi može pomoći da razmrsmim to klupko?!

BITCHES

Life's a bitch and so am I!

Catwoman u filmu "Batman Returns" (1992)

Šta znači *bitch* znaju i oni koji nemaju pojma o engleskom. *Bitch* ima protočnost i učestalost riječi *fuck*, njezina cirkulacija je globalna. Riječ *bitch* zvoni posvuda, na-prosto zato jer američke tv-serije i filmovi putuju posvuda. U slavenskim jezicima riječ *bitch* potisnula je bogati domaći repertoar riječi s istim značenjem.

Tko zna odakle se otela stara riječ *bitch*? Možda iz fraze *son of a bitch*, gdje je riječ zanijekala svoje majčinstvo, odbacila svoga sina, osamostalila se, i u svome karnevalsko-demokratskom osvajačkom pohodu istisnula sve ostale riječi. *Bitch* nije samo izraz familijarnosti među mladim ženama (kao što je *niger* izraz familijarnosti među pripadnicima mlade, urbane i socijalno obilježene afro-američke skupine), *bitch* ne pripada samo američkom socijalno, rodno ili dobno obilježenom slengu, *bitch* je više od toga.

Blagoslov globalnom pohodu riječi dale su američke feministkinje "trećeg vala", tog koji je iznikao iz punk-rocka, hip-hopa, konzumerizma i interneta. *Bitch* se najčešće odnosi na mlade žene. Žene, čija je ideologija *To Be Real*, vjerovala su da je bolje pozitivno preokrenuti značenje riječi nego je cenzurirati. Dok je Gloria Steinem okupljala američke feministkinje oko časopisa "Ms", feministkinje "trećeg vala" okupljene su oko časopisa "Bitch". U šarenilu "trećeg vala" feminizma, koji razbija pretpostavku univerzalnog ženskog identiteta izgrađenog na iskustvima srednje klase bijelih žena, mogu se naći raznoliki pravci djelovanja. Sve te pravce – underground punk pokret "Riot grrrl", ekofeminizam, *transgender* feminizam, *queer* kulturu, anti-rasizam, post-kolonijalne teorije, tradicionalni aktivizam – povezuje interes za rasnu, klasnu i seksualnu žensku problematiku.

Tko je, dakle, *bitch*? *Bitch* je žena koja, kažu, ima svoje mišljenje i ne libi se da ga glasno i jasno iskaže; žena koja zna što hoće, i koristi sve što joj stoji na raspolaganju da bi dobila to što hoće, baš kao u poznatom američkom songu

Whatever Lola wants, Lola gets, s tim što je song, recimo i to, nastao puno prije trećeg feminističkog vala.

Iznošena je istina da su mediji – televizija, film, internet – najjači promotori slika, ideja, ideologija i moda. Mediji oblikuju našu svijest. Moja mama je, na primjer, zbog holivudskog filma propušila. Film je tada imao emancipatorski utjecaj. Zbog istih tih medija ljudi danas ne puše. U filmovima danas puše isključivo negativci, jer tip koji puši spreman je na sve.

Kada je moja mama bila odraslija djevojčica nije postojala tinejdžerska popularna kultura. Zato mojoj mami nije preostalo drugo nego da ide u kino, najčešće krišom, i identificira se s velikim zvijezdama holivudskih filmova tridesetih i četrdesetih godina. Zahvaljujući maminom filmofilstvu i istom odsustvu tinejdžerske kulture u moje doba, moja dječja kultura bile su knjige i – holivudski filmovi.

Danas se tržište masovne kulture tako razgranalo da kulturna industrija zadovoljava sve dobne grupe svojih konzumenata. Nesolventna djeca postala su ozbiljni konzumenti. Djeca imaju svoje zvijezde, tinejdžeri svoje, adolescenti svoje, mladi ljudi svoje, ljudi srednjih godina svoje, s tim što su granice postale neobično elastične i propusne. U globalno popularnoj američkoj tv-seriji *Sex and the City*, na primjer, anoreksične tridesetogodišnjakinje izgledaju kao tinejdžerke, prenemažu se, govore unjkavim glasićima, a problemi urbanih, samosvjesnih žena – koje su reprezentirale junakinje serije na čelu sa Sarah Jessicom Parker – jedva da se razlikuju od problema trinaestogodišnjakinja.

U dinamičnoj, razgranatoj i dobno podjeljenoj popularnoj kulturi nije lako pohvatati sve tipološke reprezentacije žena, niti su one jasne i jedinstvene u svojim porukama: patrijarhalni sadržaji često su maskirani emancipiranim imageom. U šarolikoj tipologiji ženskih likova, čak i onih koji pretendiraju na feministički dojam, samo je jedan ženski lik emancipatorski. Taj lik je žena-ratnica (*tough girls, wonder woman, woman warrior, action chicks*) koja se u popularnoj kulturi pojavljuje u mnogim varijantama. Likovi žena-ratnica generiraju se iz stripova ili video-igara i dalje se rasađuju po filmovima, televizijskim serijama, žanrovskim romanima (*fantasy novels, gothic novels, historical fantasy* itd.), u industriji igračkaka, suvenira, i sličnom.

Među likovima žena ratnica naći ćemo djevojčice, tinejdžerke, poput *Buffy the Vampire Slayer*. Buffy nije avanturistikinja koja će krenuti u potragu za vampirima, jer vampiri su posvuda oko nje; u školi, među učenicima. Za razliku od skromne Buffy, Lara Croft je avanturistikinja, bogata plemkinja atletske građe, arheologinja, poznavalac starih civilizacija i jezika. Lik Lara Croft izrastao je iz videoigre, kao ženski pandan Indiana Jonesu, a pojavljuje se u filmovima (*Angelina Jo-*

lie), stripovima, romanima i crtanim filmovima. Xena, princeza ratnica, dolazi iz jeftinoga *historical fantasy* žanra. Xena je Amazonka, ženski pandan Herkulesu, i iako nigdje nije rečeno da je Bugarka, u borbi ispušta specifične zvukove, slične folklornom napjevavanju bugarskih žena. Xena je usamljena ratnica isprva skrivenih, a onda i otvorenijih lezbijskih sklonosti. Lik ratnice *Kill Bill* (Uma Thurman) Quentina Tarantina rođen je iz mješavine honkonških filmova, špageti vesterna i japanskih samurajskih filmova. U posljednje vrijeme svijet popularne kulture sve agresivnije naseljavaju prelijepe i tajanstvene žene-ratnice iz neobično dojmljivih i visoko estetiziranih kineskih filmova.

Emancipatorska transformacija žene najeksplicitnije je prikazana u filmu *Batman Returns*, gdje se Mousy Selina (Michelle Pfeiffer), ženstvena, nesigurna, nespretna i pokorna sekretarica koja živi u svijetu kojim dominiraju muškarci, pretvara u opasnu i zavodljivu Catwoman. Na istom principu transformacije iz žene-miša u ženu-mačku, iz ugrožene žene u ženu koja ugrožava – temelje se i proizvodi s ozbiljnijim pretenzijama, kao što je, na primjer, ikonički film *Thelma and Louise*.

Kada zamislim svoju mamu i njezinu unuku, i pokušam napraviti usporedbu između njihovih kultura, između njihovih identifikacijskih sadržaja i ikona, odmah uočavam golemu razliku. Moja mama se formirala na holivudskim filmovima. Njezine ikone bile su Katharine Hepburn, Carol Lombard, Lauren Bacall, Barbara Stanwyck, Bette Davis, Joanna Crawford, Ava Gardner, Marilyn Monroe i mnoge druge. Kada danas gledam te filmove ostajem zapanjena činjenicom da su muški i ženski likovi ravnopravni, prije svega zato jer *razgovaraju* kao ravnopravna i inteligentna ljudska bića. Ako prizovem u pamet samo rječite i duhovite dijaloge između Katharine Hepburn i Spencera Tracyja, ili pak Cary Granta, ostajem osupnuta poražavajućom činjenicom da današnji emancipirani ženski likovi uglavnom šute. A šute jer očito nemaju što reći. Dijaloške liste za nekadašnje holivudske filmove i televizijske serije pisali su uglavnom muškarci. Odnosi između muškaraca i žena bili su idealizirani, ali su ujedno uspostavljali idealan standard ponašanja među muškarcima i ženama. Odsustvo dijaloga u današnjim filmovima dokaz je poražavajućeg odsustva potrebe za dijalogom.

Ženska popularna kultura kao da se ipak sve manje vrti oko muškaraca. I Lara Croft i Kill Bill su usamljene, nezavisne “igračice”, i ne razlikuju se mnogo od svojih muških pandana. Ženska kultura polako postaje monološkom, kao i muška. Što se verbalne kulture tiče monolog nije samo konfesionalni oblik, nego i oblik dominacije nad slušaocem. Žene polako uspostavljaju svoju monološku dominaciju u mnogim sferama: u književnosti, u žanru personalnog memoara, u novinskim kolumnama, u televizijskim emisijama, u suvremenoj umjetnosti. Žene su

“odvezale jezike”; “lajače”, “alapače”, “prostače”, kakve su, na primjer, televizijska persona Ruby Wax ili pak suvremena engleska umjetnica Tracey Emin, jesu neobično popularne. Žene su definitivno izborile pravo na monolog i na “dugi jezik”, iako će skromno reći da je dugi jezik oduvijek bio sredstvo potlačenih i ugroženih – “dvorskih luda” i Šeherezada.

Kako koriste i kako će još koristiti svoj osvojeni položaj zavisi od žena. Nadam se jedino da će jedna od mnogobrojnih današnjih ženskih ikona, Victoria Beckham, izbljedeti kada unuka moje mame počne imitirati svoje ženske idole. Zašto pored tolikih drugih baš VB? Zato što je VB poznata po svojoj izjavi da u životu nije pročitala ni jednu knjigu.

OPASNE VEZE

Ovih dana zavrtjelo se u svjetskim medijima ime Uptona Sinclaira, autora romana *Petrolej (Oil!)*. Upton Sinclair ostao bi poluzaboravljeni klasik američke književnosti da se nedavno nije pojavila filmska adaptacija romana s očaravajućim Daniel Day-Lewisom u glavnom ulozi.

70

Nakon što sam odgledala film (*There Will Be Blood*) prisjetila sam se police s knjigama u maminu stanu i korica prvog jugoslavenskog izdanja *Petroleja*. Korice su s unutrašnje strane išarane olovkom: to su, kaže mama, moje prve dječje žvrljotine. Bilo je to doba poslijeratne siromaštine i korice knjiga znale su poslužiti umjesto blokova za crtanje. Knjige Upton Sinclairea *Petrolej*, Maksima Gorkog *Mati* i Theodorea Dreisera *Američka tragedija* možda nisu spadale u maminu najomiljeniju lektiru, ali su se prodavale u knjižarama poslijeratne, socijalističke Jugoslavije. Te i neke druge knjige bile su prvi naslovi u kućnoj biblioteci mojih tada veoma mladih roditelja.

Ne sjećam se jesam li *Petrolej* ikada pročitala. Vjerojatno nisam, ali i da jesam, s time se u studentskim danima – kao nadobudna studentica komparativne književnosti – ne bih usudila glasno pohvaliti. Naime, u to vrijeme obrana “autonomije književnoga teksta” bila je sveti zavjet svakog studenta komparativne književnosti, a sebe lično vidjela sam na prvoj liniji odbrane. U mojim studentskim danima “književna autonomija” bila je usko povezana s vrednovanjem i književnim ukusom. Uprošćeno rečeno, smatrali smo da se dobri pisci ne bave politikom i – suviše stvarnim životom. Suviše stvaran život bio je ostavljen lošim piscima i politikantima. To što se tada “nosilo” bila je – “literarnost” literature, a ne njezina “životnost”. Iako jugoslavenski pisci nikada nisu bili ozbiljno zaraženi virusom socijalističkog re-

alizma (prekid sa socrealističkom estetskom normom službeno je obavljen 1953, a razvod kratkotrajnog braka objavio je lično Miroslav Krleža), što ne znači, dakako, da nisu bili kompromiseri, otpor prema svakoj ideologizaciji i politizaciji književnosti trajao je neprimjereno dugo, i tada kada je “neprijatelj” već odavno bio u grobu. Zahvaljujući tome mnogi dobri pisci ispisali su zanimljive i dobre knjige; zahvaljujući istome mnogi loši pisci bili su proglašavani “dobrima” jer se nisu “petljali u politiku”; kao što su mnogi dobri pisci bili proglašavani lošima samo zato jer nisu imali ništa protiv režima; i kao što su mnogi loši pisci bili proglašavani dobrima isključivo zato jer su oponirali režimu. Veliki hrvatski pisac Miroslav Krleža, iako odavno u grobu, još i danas nosi stigmju zbog svog prijateljstva s Titom.

Danas, naravno, znam da veza između književnosti i “ideologije” traje otkada je svijeta i vijeka. Biblija, kamen temeljac evropske književnosti, nije samo grandiozno književno, nego i grandiozno ideološko djelo. Povijest veza između književnosti i ideologija duga je, složena i izuzetno dramatična. Zbog napisane riječi izgubljeno je i pogubljeno mnogo spisateljskih života. Povijest odnosa između careva i pjesnika, između vladara i dvorskih luda, naručilaca i ispunitelja književnih narudžbi isuviše je krvava, epizode spaljivanja i cenzuriranja knjiga isuviše su česte, brojka spisateljskih života položenih za slobodnu riječ, za ideju ili za puste snove isuviše je velika da bi ta fatalna sprega mogla biti olako shvaćena. Pojam književne autonomije prečesto je služio kao opravdanje da bi imao validnost: kada im se to činilo profitabilnim, neki su se pisci politički angažirali; drugi su se politički angažirali i tada kada je to vodilo u simboličko ili stvarno samoubojstvo. Neki su se, kada je trebalo sačuvati glavu, poslužili štitom književne autonomije, drugima je pak književna autonomija došla glave.

71

Dinamika između dva suprotstavljena pola – književnoga angažmana i književne autonomije – bila je osobito dramatična u bivšim istočnoevropskim književnostima, i nije, začudo, izgubila na relevantnosti ni danas, iako se politički i društveni kontekst promijenio. Istočnoevropske književne sredine bile su rigidnije, tamo su se zbog pisane riječi slamale karijere ili su se dobivala ambadorska mjesta. Ni danas nije drukčije, samo izgleda da je drukčije: država je i dalje mecena književnih aktivnosti, možda loš i škrt mecena, ali alternativnoga nema, osobito u malim književnostima i, prema tome, na malim književnim tržištima. Pisac je u malim postkomunističkim državama još uvijek tretiran kao “glas svoga naroda” ili kao njegov “izdajica”, naprosto zato jer je komunizam u većini slučajeva zamijenjen nacionalizmom.

Nakon što sam odgledala film *There Will Be Blood* prisjetila sam se soc-realističkog jugoslavenskog dizajna korica knjige Uptona Sinclaira. Prisjetila sam se

72 usput onih brojnih jugoslavenskih pisaca koji nisu imali sreću da dožive transfer iz socijalizma u nacionalizam, da se nacionalno repositioniraju i tako osiguraju sebi mjesto barem na policama nacionalnih književnosti. Neki su se, doduše, potrudili, poživjeli koju godinu duže, i provukli se kroz iglene uši. Mnogi pokojni gubitnici, zajedno sa svojim sabranim djelima i gomilom ispisanih stranica, potonuli su u prašinu zaborava. Mladi pisci ne pokazuju ni trunku milosrđa, tja, šta ćemo, tako je, valjda, oduvijek bilo, na mladima, uostalom, svijet ostaje. Mladima se čini da sve to nije njihova priča, i uvjereni su da nikada neće ni biti. Danas je, uostalom, drugo vrijeme, živi se brzo, književnost je *time-investment* koji ne donosi ništa drugo do sigurne kostobolje i bankrota, i samo ponekad zvjezdani uspjeh. Mladi su ravnodušni sve dok u zraku ne osjete miris spaljenog papira ili miris prašine, tek onda se malko uznemire, sada je njihova vlastita književna koža u pitanju. I ne pada im na pamet da postave pitanja, ako već nisu u stanju da stvari dovedu u opravdanu ili neopravdanu vezu. Kako to da se pisci, koji su bili disidenti u svojim komunističkim državama, ili čak kritičari svojih novih režima, tako rado laćaju predsjedničkih, ambadorskih, parlamentarnih i drugih predstavničkih funkcija u svojim novim demokratskim državama? Kako to da sada, iako žive u slobodi, svi, na ovaj ili onaj način i dalje žive na državnoj ispaši, i to ne dovode u pitanje? Kako to da oni koji su nekada žestoko zagovarali autonomiju književnosti, danas traže od svojih malih državica da se financijski brine za kulturu (pa prema tome i za književnost), i time prešutno sklapaju sporazum da će biti poslušni predstavnici svoga mecene. Kultura u malim državama nije tržišna niti će to ikada biti. Pisci malih država su, prema tome, državni predstavnici, zvala se država Hrvatska, Srbija, Estonija ili Latvija.

Prvo hrvatsko-srpsko izdanje Sinclairovog *Petroleja* mirno spava na polici u stanu moje osamdesetdvogodišnje mame. Uz samo tu, jednu knjigu mogla bi se ispričati cijela povijest: i povijest američke, i povijest istočnoevropskih književnosti, i povijest jugoslavenskih književnosti, koje više nisu jugoslavenske, nego eventualno južnoslavenske, ali svakako hrvatska, srpska, bosanska, crnogorska, makedonska, bugarska književnost... Unuci moje mame pojma nemaju tko je Upton Sinclair. Zato moja mama zna. Baka je *cool!* Baka, doduše, ne zna tko je Daniel Day-Lewis.

KAPETANE, KAVE IMA DOVOLJNO!

Obilje – obilie – opulence – opulenza – opulencia.

O – obilje. Usta zaokružena u obliku slova O. *Opulence*. P – vratašca koja se nadimaju od potiska iznutra. Usta puna zalogaja. O-bi-lje. B – usnice maze

jedna drugu. *O-p-ulenza...* L-n-z – zvoni poput veselog zvonca. *O-pu-lencia!* – riječ se nadima, a onda prsne poput fontane iz koje šikljaju mlazevi zlatnih kovanica... Obilje: rijekama teku med i mlijeko, a s neba padaju pečeni pilići.

– Koju sliku izaziva u tebi riječ *obilje*? – pitala sam svog generacijski mlađeg prijatelja i zemljaka.

– Američki frižider! – odgovorio je kao iz topa.

Američki frižider je za mnoge Istočne Evropljane – osobito za Jugoslavene koji su se od ranog djetinjstva nagledali američkih filmova – prilično točna reprezentacija mitskoga “roga obilja”. Slika velikog američkog frižidera iz kojega od pretrpanosti ispadaju namirnice; *fridge* (koja topla i smirujuća riječ!) iz kojega bunovni Amerikanac noću vadi goleme plastične boce mlijeka ili narančinog soka i nalijeva se tekućinom, ili pak vadi gigantsku kutiju sa sladoledom, uzima jušnu žlicu, sjeda prekrivenih nogu na udobnu sof, pali televizor i kusa sladoled iz kutije kao juhu – ta slika utisnuta je u mozgove nekoliko generacija mnogih Istočnoevropljana kao najdirektnija i najprivlačnija predodžba o obilju.

Koliko ljudi, toliko ideja o obilju! Da biste znali što je sitost, morate biti gladni; da biste znali što je bogatstvo, morate biti siromašni. U jednoj od epizoda mamutske američke sapunice, danas već zaboravljene *Dynasty*, Alexis (Joan Collins) i njezin ljubavnik Dexter sjede u jaccuziju i piju šampanjac. Dex jušnom žlicom grabi nešto iz zdjele i jede.

– Lakše malo s tom žlicom... – kaže kronično “vulgarna” Alexis – to ti je kavijar!

Valjda se režiseru zumiranje na kavijar činilo neprimjerenim, a kako je gledateljstvu ipak trebalo objasniti da se radi o sceni luksuza, Alexis izgovara svoju neprimjerenu rečenicu. Neprimjerenu sceni luksuza, dakako. Šampanjac, kavijar, jaccuzi – jednostavne su predodžbe o obilju, koje su mediji utisnuli u imaginacijsko polje američkih i drugih siromašaka diljem svijeta. A što se kavijara tiče, mnogim je Rusima u vrijeme crvene revolucionarne gladi kavijar izlazio na uši, jer nije bilo ničeg drugog osim kavijara. Kavijar se u nedostatku žlica grabio golim prstima.

Čak je i kavijar, dakle, za neke simbol luksuza, za druge simbol siromaštva.

Siromaštvo ipak najbolje zna što je bogatstvo. Možda se zato treba promovirati po tržnicama, buvljacima, velikim kupovnim lancima za siromašne, siromašnijim dijelovima grada, i vidjeti onu gomilu “smeća” na koje siromašni troše svoj novac. Jer to “smeće” najtočnije izražava opću siromašku predodžbu o obilju. Jer

samo tako moći ćemo razumjeti zašto je porodica Vanderbilt prevozila, dio po dio, bogate talijanske sobe iz 16 stoljeća i ugrađivala ih u svoje “vikendice”; i zašto danas bogati Rusi prave velike usjeke na bujnim crnogorskim planinama, grade na njima vile koje podsjećaju na Guggenheimov muzej, i bazene iz kojih plivač svojim orlovskim pogledom obuhvaća veličanstveno Jadransko more.

Treba, dakle, zaviriti u siromaški stančić gdje je najveći zid u dnevnoj sobi sav presvučen u zidnu tapetu s koje nas gleda zalazak sunca i neko raskošno more. Treba baciti pogled na one male gradske betonske vrtove prekrivene plastičnom travom, u kojima se koči jato plastičnih flaminga, dok u maloj plastičnoj fontani plivaju plastične žabe. Treba načas ući u trgovine gdje se prodaju raskošni materijali: zlatni najlonski brokat, najlonska čipka, svila i saten od poliestera. Treba skočiti u istočnoevropske toplice građene za vrijeme komunizma, i promatrati iznurene zapadno-evropske penzionere koji kupuju sebi dostupan užitak: plivanje u malko oronulim bazenima, masažu kod hotelskog masera, pedikuru kod hotelske pedikerke.

Ideja obilja je *meeting point* između siromašnih i bogatih. Svi se mi negdje susrećemo na tom mjestu kao na kakvoj staroj napuštenoj stanici na koju vlakovi nikada ne dolaze niti s nje ikada odlaze. Na tu smo stanicu čini se stigli kada nas je Bog izгнаo iz raja. Jer obilje postoji samo u raj. Sve drugo je supstitut, prava ili lažna svila, svejedno.

74

Na nekadašnjoj jugoslavenskoj televiziji vrtjela se u kasnim osamdesetim godinama popularna reklama za “Franck kavu”. Svemirska letjelica s posadom. Iznenadna turbulencija. Užasnuta lica članova posade signaliziraju da se letjelica više nikada neće vratiti na zemlju. Stjuardesa u Gagarin-kostimu ulazi u kapetansku kabinu i vedro se osmjehuje: *Kapetane, kave ima dovoljno!* Bilo je to vrijeme jakih turbulencija na jugoslavenskom tržištu, vrijeme nestašica. Tada su tri stvari simbolizirale obilje: kava, prašak za veš i ulje. Jugoslavenke su u organiziranim jednodnevnim autobusnim turama skakale preko granice, u Trst ili Graz, da kupe zalihe. Žene su iz posve mističnog razloga *must have*-listi dodavale i grožđice. Ormar moje mame u jednom trenutku gotovo se raspukao od malih urednih paketa sa suhim grožđicama, a ja od žalostive sućuti prema mami i spoznaje da je obilje siromaška, ali i bogataša – besmisleno.

Obilje je najbolje držati zatvorenim u sferi imaginacije. Jer iz dostignutog obilja obično vrebaju smrt (Moljci će pojesti! Miševi će izgristi! Vatra će pretvoriti u pepeo! Ljudi će razvući! Banke će bankrotirati! Novac će pojesti inflacija!). Iz siromaštva ne vrebaju ništa, osim nužde preživljavanja.

Kada sam bila dijete, živjeli smo u malome mjestu nedaleko od Zagreba. Mjesto je od glavnog autoputa Zagreb-Beograd bilo udaljeno svega tri kilome-

tra. Ljeti su autoputom gmizale kolone turskih i grčkih gastarbajtera koji su se iz Zapadne Evrope spuštali prema domovini. Jednoga dana na naša vrata zakucala je lokalna policija i zatražila od moje mame prevodilačku pomoć. Toga dana bugarski ambasador u afričkoj državi Mali putovao je prema Bugarskoj na zasluženi godišnji odmor. I točno na mjestu gdje se od autoputa odvajala cesta koja je vodila u naš gradić, ambasador je kolima udario u neka kola. Njegova žena ostala je na mjestu mrtva, on i dvije djevojčice bez ozljeda. Trebalo je ne samo srediti gomilu formalnosti koje su ionako nadilazile kompetencije male mjesne policije, nego se pobrinuti za nesretnog čovjeka i njegovu djecu. I tako su Bugarin i njegove dvije djevojčice nekoliko dana bili naši gosti. A onda je Bugarin oputovao, ostavivši iza sebe dvije velike vreće s kikirikijem koje je u spremniku svojih kola vukao iz Malija za Bugarsku. Valjda mu se činilo neumjesnim da s viješću o poginuloj ženi dovuče kući i dvije vreće kikirikija. Možda je ostavio vreće u znak zahvalnosti, baš ništa drugo nije imao pri ruci. Nitko od nas dotada nije vidio kikiriki. Mi, i cijelo naše susjedstvo, mjesecima smo pekli kikiriki u pećnici, ljuštili neugledne ljuske i grickali neobične, ovalne sjemenke. Iz roga obilja na naše glave sručio se – kikiriki.

Otada ne podnosim kikiriki, ni u kojem obliku. Obilje treba ostaviti tamo gdje je bezopasno, u sferi imaginacije. Trudim se, koliko mogu, da se oglušujem na sirenski pjev što tuli iz roga obilja. Ona – *Kapetane, kave ima dovoljno!* – posve je dovoljna za moju dnevnu sreću.